

Úvod do dějin a kultury předantických civilizací

Pokud není uvedeno jinak, vztahují se všechna data v textu na dobu před počátkem křesťanského letopočtu.

1. Egypt

Ač počíná pravěké osídlení Egypta velmi brzy, zdá se, že jeho obyvatelé setrvali velmi dlouho při lovecko-sběračském způsobu života. Způsobil to patrně kočovný způsob života saharských kmenů, která se od samého počátku své existence střídavě přesouvala z otevřených lesostepních a stepních ploch dávné Sahary, jejichž zdroje vyčerpávala především v zimních sezonách, do okrajových poloh, lépe chráněných před úmornými vedry, v letních obdobích. K těmto krajům náleželo i údolí řeky Nilu, poskytující v extrémních podmínkách severoafrického léta relativně zastíněnou oblast, vyznačující se dostatkem vody a přitahující z tohoto důvodu stáda zvěře, nabízející lovcům a sběračům dávných populací vítanou kořist. Území nejstaršího Egypta tak bývalo osídleno nesoustavně a epizodicky, ježto se nejstarší populace z letních táborů přesouvala na zimu do stepi a sotva se vracela na původní osídlená místa.

První **neolitické** osady se v Egyptě objevily okolo roku 5 000 př. n. l. a charakterizují historický vývoj 5. tisíciletí. Obyvatelé tehdejšího Egypta pěstovali kulturní plodiny, především obilniny (pšenice, ječmen) a chovali hospodářské zvířectvo (ovce, koza, skot). Uvádí se, že ječmen a skot mohou být původu domácího, kdežto pšenice, ovce a koza přišly od pěstitelů a chovatelů z asijského kontinentu. Tato hypotéza se ovšem obecně nepřijímá a vyžaduje dalšího potvrzení. Své potřeby hotovili tehdejší lidé z hlíny, kamene, kosti a organických hmot jako je kůže, dřevo či textil a bydlili v jednoduchých příbytcích stavěných na kúlových konstrukcích a krytých nejspíše rohožemi. Jejich společnost nabyla nejspíše rázu rovnostářského – postavení každého jednotlivce se řídilo jeho či jejím dožitým věkem, pohlavím a osobními zásluhami.

Vývoj 4. tisíciletí charakterizuje v Egyptě urychlení společenských procesů vedoucích k vytvoření složitějších společenských těles a posléze státu. V oblasti hospodářské se obyvatelé Egypta seznámili s dalšími materiály (kovy) a rozvinuli obchodní styky se sousedními oblastmi, zvláště s africkou Nubií a přilehlými kraji asijského kontinentu. K nejvýraznějším změnám došlo však v oblasti společenské a duchovní. Právě ve 4. tisíciletí zažili obyvatelé Egypta poprvé život ve velkých sídlištních komplexech jednotně organizovaných a řízených, se zvláštními sektory vyhrazenými osídlení, činností kulturní a výrobní a také pohřbívání (lokalita **Hierakonpolis** v Horním Egyptě). V této době dochází zřejmě i k rozestupování egyptské společnosti na jednotlivé skupiny specializované jak hospodářsky, tak politicky a rovněž duchovně. V rámci egyptských osad se objevují první chrámové komplexy, rozsáhlá pohřebiště a také první velké hrobky, místa posledního odpočinku významných osobností zbudované jako složité architektonické komplexy s vnitřními prostory vybavenými díly výtvarného umění – sochami a nástěnnými malbami. Právě tehdy vzniklo i první egyptské písmo, které nazýváme hieroglyfy.

Ke konci 4. tisíciletí nastává jev, kterému zatím dobře nerozumíme – „zhroutil“ řadového egyptského osídlení. Zatímco ve starších dobách se běžná venkovská sídliště necházela v postranních částech nilského údolí či na skalních terasách nad údolím egyptského veletoku, ke konci tisíciletí se stopy po nich vytrácejí a počet doložených osad poklesá až na

40% staršího stavu. Co se tu děje? Samozřejmě nejde o pokles počtu obyvatel. S největší pravděpodobností se tu setkáváme se stěhováním osídlení přímo na břehy Nilu, do jeho nívné oblasti zaplavované každý rok při pravidelném rozvodnění řeky. Egypťští zemědělci, a také pastýři a rybáři, tam bydlili na vyvýšených místech, kam již záplava nedosáhla. Těžili tak z každoročního obnovování plodnosti svých polí, na něž nanášela nilská záplava vrstvu úrodné prsti. Tento proces přesunu osídlení nám signalizuje velmi důležitou změnu způsobu staroegyptského života. Od nynějška představovala nejdůležitější složku egyptského obyvatelstva vrstva usedlých zemědělců, dodávajících do státní pokladny největší objem daní a dávek, a to pravidelně a stále.

Ke konci 4. tisíciletí se též rozvinula politické struktury egyptské společnosti. Tradiční bádání pracovalo s představou jednotlivých krajů – nomů - , které spolu postupně splynuly a vytvořily dva prvotní státní celky – Horní a Dolní Egypt (podle umístění na toku Nilu). Dnes se spíše domníváme, že stát vznikl původně v Egyptě Horním, kdežto Dolní Egypt představoval tehdy jakési „nárazníkové pásmo“ mezi Horním Egyptem a mocnostmi asijského kontinentu. Ač zůstávala politická příslušnost Dolního Egypta dlouho nejistá, nakonec se přece vládcům hornoegyptským podařilo tyto kraje připojit ke svým držávám. Stalo se tak za vlády prvního vládce sjednoceného Egypta, faraona **Meniho, známého též pod jménem Narmer nebo Aha** (kolem roku 3 000 př. n. l.). Vládce jednotného Egypta sepsal v helénistické době kněz Manetho podle skupin, které nazval dynastiemi, ač ne ve všech z nich vládli skutečně pokrevní příbuzní. Tohoto dělení na dynastie (počítá se jich celkem třicet) se přidržujeme dodnes, a zakladatelem první egyptské dynastie se stal právě Narmer.

V následujícím historickém období, které nazýváme **raně dynastické (asi 2 920 – 2575)**, došlo v Egyptě ke stabilizaci a možno říci „zakorenění“ státu. Stalo se tak na základě tří druhů změn:

- a) v oblasti hospodářské se vládcí egyptského státu, faraonové, opatřili nezávislými ekonomickými zdroji, když založili sérii „státních statků“, zemědělských a jinak specializovaných výrobních provozů, jejichž daně a dávky náležely výlučně panovníkovi. Stali se tak nejbohatšími z obyvatel Egypta.
- b) V oblasti politické odstranili faraonové velmi rasantně jakoukoli politickou opozici. Víme, že ještě kolem roku 3 000 zahrnovala egyptská společnost i příslušníky elit, „velké“ (náležel jim staroegyptský titul *wer*), o nichž toho víme velmi málo, pouze to, že patrně směli vybírat daně. Na konci tohoto období již neshledáváme po těchto „velkých“ ani stopy, jediným hráčem na egyptské politické scéně je nadále faraon.
- c) Konečně v oblasti duchovní se právě zde vytváří vládní ideologie egyptského státu. Děje se tak na základě přesvědčení, že je to právě faraon, jehož povolali bohové k uskutečnění ideálního božského uspořádání světa, „pravdy“ (staroegyptsky *maat*) v podmínkách našeho světa. Původně šlo zřejmě o představu velmi jednoduchou, leč účinnou – jednou částí své bytosti měl být faraon soupodstatný s egyptskými bohy, kdežto částí jinou měl být soupodstatný se svým lidem. Tak se faraon stal jakýmsi „svatovodem“, přivádějícím božskou sílu z nebes na zem. Tato představa nabyla v myslích obyvatel starého Egypta obrysů zcela konkrétních. Zdá se, že ona „božská síla“ představovala především plodnost a úrodnost půdy i všech živých tvorů, kteří na ní žili, a že by tedy v představách tamního lidu

bez faraona vyschly vodní toky, pole by nerodila a zvířata, ba i lidé, by se přestali rozmnožovat.

Jakkoli tomu ve skutečnosti bylo, podařilo se egyptským faraonům vybudovat tak přesvědčivou koncepci výkladu státu a života jeho obyvatel, že v době následující, kterou nazýváme **Starou říší (2575 – 2134)**, vytvořili hodnoty, které přetrvaly nejen jejich svět, ale přetrvávají nejspíše i svět náš. Jde o proslulé egyptské pyramidy, které byly stavěny právě v této době. Pyramidy nestavěli otroci, nýbrž svobodné egyptské obyvatelstvo, které poté, co sklídilo ze svých polí úrodu, nastoupilo v období nilské záplavy (zpravidla červenec až září) na „zemskou robotu“ výstavby těchto obřích památníků egyptské slávy. Ústřední objekt pyramidy tvořil masivní jehlancovitý útvar, v jehož základech se nacházela hrobka jejího stavebníka.

Pyramida sama však nepředstavovala náhrobek, nýbrž ztělesňovala základní prvek staroegyptské mytologie, prapahorek vynořivší se z vod prvotního oceánu. Podle egyptských bájí byl na počátku všech věcí svět zalit vodami praoceánu, z něhož se vynořil prvotní pahorek. Na něm vznikl bůh Atum, který ze svých tělních tekutin (ze slin či spermatu) stvořil prvotní egyptská božstva včetně bohů slunce, měsíce, země, plodnosti, moudrosti a všeho ostatního. Napodobením tohoto prapahorku se stala právě pyramida, z jejíž útroby vyrážel každého rána zázračně vzkříšený faraon na cestu ke slunci a usedal do bárky slunečního boha Ré. Večer se pak se západem slunce vracel zpět a uléhal do svého hrobu v pyramidě, aby se celý děj každodenně opakoval. Tak věřili starověcí Egyptané, že se výstavbou pyramidy podílejí na každodenním zázraku návratu slunce a obnovy činného a plodného života.

Jak konkrétně Egyptané své pyramidy stavěli, nevíme přesně. Stavební materiál se lámal v lomech vhodných surovin, rozmístěných po toku Nilu, a na stavenišť se dopravoval nejspíše dílem po velikých válcích (nejspíše celých stromových kmenech), dílem pomocí jednoduchých plavidel, lodí či vorů. Do stavby se osazoval nejspíše úsilím velkého počtu pracovních sil a s použitím jednoduchých, ale účinných strojů (u masivních kvádrů podložením půlválcovou podložkou, „kolébkou“, u delších kusů podložením v oblasti těžiště a podsouváním podložek, na nichž kámen spočíval). Touto cestou zvládli staroegyptští stavebníci zvýšení pyramidy o 6-10 m za jednu tříměsíční stavební sezonu.

Pyramidy nestály podél Nilu osamocně. K samé stavbě přiléhal tzv. zádušní chrám, kde byly faraonovu nesmrtelnému duchu (*ka*) každodenně předkládány obětiny. Zádušní chrám spojovala vzestupná cesta s „přístavištěm“ na břehu Nilu, tzv. údolním chrámem, kde původně zakotvila bárka s mrtvým tělem faraona a kde se již konaly některé pohřební obřady. Faraonovo tělo pak kněží vynesli po vzestupné cestě do zádušního chrámu, odkud po provedení ostatních pohřebních obřadů spustili rakev s vládcovými pozůstatky do pohřební komory. K ústřednímu kultovnímu komplexu pak přiléhala kněžská sídliště, kam byly dopravovány všechny potřeby faraonova posmrtného kultu a kde bydlil a vyvíjel svou činnost personál chrámu pověřeného péčí o vládcovu památku.

Jakkoli velkolepě na nás dnes egyptské pyramidy působí, zůstává nesporným, že jejich stavba egyptský stát a společnost nadměrně zatížila. Pod břemenem přílišného zatížení obyvatelstva, za ztenčení státních zdrojů způsobeného vyčleněním rozlehlých hospodářských statků pro potřeby kultu a pod tlakem ctižádostivých správců provincií, kteří si přisvojovali čím dál tím víc faraonových pravomocí, se posléze státní struktura egyptské Staré říše zhroutila. V časech **Prvního mezidobí**

(2134 – 2040) neexistovala v Egyptě ústřední vláda a správa území připadla krajským velmožům, kteří počali vykonávat úkoly původně vyhrazení moci ústřední.

Toto období skončilo opětovným sjednocením Egypta pod žezlem vládců hornoegyptského města Vésetu (později Théby, dnes Luxor), jejichž vládní období nazýváme **Střední říší (2040 – 1640)**. Panovníci tohoto období se zapsali do dějin jako energičtí válečníci a dobyvatelé, kteří připojili k Egyptu sousední kraje africké Nubie i hraniční pásmo oblastí asijských.

Do období Střední říše, patrně do 20. století, náleží dobrodružný a barvitý příběh **Egypt'ana Sinuheta**, který tolik zaujal čtenáře starověké i novověké, třebaže ve slavném zpracování finského spisovatele Miky Waltariho má Sinuhet se svou egyptskou předlohou společné jen jméno. Známe ho z egyptských textů pocházejících prakticky z celého druhého tisíciletí.

Příběh začíná ve vojenském táboře egyptských jednotek na výpravě proti nepřátelským Libyjcům, sídlícím západně od Egypta. Do tábora přichází zpráva o úmrtí faraonově a účastník tažení Sinuhet se náhodou octne na poradě královských princů, kteří se radí, co v této chvíli počít a jak si zabezpečit vládu. K smrti vyděšený Sinuhet, který vyslechl věci, jež vyslechnout neměl, se v obavě o svůj život rozhoduje z Egypta uprchnout. Prochází napříč deltou Nilu, překračuje severní hranici země a na asijském území v poušti téměř zahyne žízní a hladem. Naštěstí ho najdou příslušníci spřáteleného asijského kmene, kteří ho dopraví ke dvoru jejich vládce. Tam se o zbědovaného cestovatele postarají. Nakrmí ho a napojí a postaví ho znovu na nohy. Sinuhet se z vděčnosti rozhoduje zůstat u asijského knížete a vzhledem ke svým egyptským zkušenostem mu prokazuje platné služby. Mimo jiné se staví do čela knížecího vojska a hájí silou zbraní državu svého chlebodáře. Při této příležitosti vybojuje Sinuhet souboj s mohutným válečníkem nepřátelského vojska, „obrem z Recenu“, jak ho nazývá text vyprávění. Sinuhet vyřadí nepřítele zásahem střely z luku do šíje, načež padlému zasadí smrtící ránu jeho vlastním mečem. Shodu líčení se starozákonním popisem souboje Davida a Goliáše musíme nejspíše opravdu připsat egyptské inspiraci biblického textu.

K stáru ovšem Sinuhet počíná tesknit po vzdálené vlasti. Rozloučí se se svým dobrodincem a odebere se do Egypta, kde je u faraonova dvora milostivě přijat, jsou mu vyměřeny obživné dávky a dostává se mu zaopatření vším potřebným včetně výstavby hrobky. „Nikdy nebylo nic podobného vykonáno pro žádného ze smrtelníků!“ volá v závěru příběhu vděčný Sinuhet.

Právě tato věta nám nejspíše objasní, proč byl příběh vůbec sepsán. Sinuhetův příběh se totiž četl ve staroegyptských školách a tvořil nepochybně součást ideologické výchovy budoucí vzdělanecké elity. Mimo Egypt zkrátka podle přesvědčení jeho autora nepřípadalo vůbec v úvahu vést život hodný toho jména.

Válečníci Střední říše přivolali ovšem na egyptský stát odvetu stejného zrna. Ke konci historického období Střední říše zaútočili na jižní část Egypta nubijští válečníci a zdařilo se jim obsadit některé nejjižnější kraje Egypta. Současně musela země na Nilu čelit útoku koalice syrských a palestinských knížat, známých jako Hyksósové, kteří se posléze zmocnili krajů nilské delty a ovládli sever Egypta, kde si dokonce založili nové hlavní město. Tak nastala historická epocha **Druhého mezidobí (1750 – 1550)**, kdy se valné části Egypta octly pod cizím panstvím.

Egyptští vládcí ovšem neváhali a zahájili energický nástup k obnovení moci a slávy země. Tak vstoupil Egypt za cenu usilovných bojů za vyhnání nepřátel do jednoho z nejslavnějších období svých dějin, **Nové říše (1550 – 1070)**. Válečníci a dobyvatelé se

tehdy na egyptském trůně střídali s náboženskými reformátory a podporovateli a pěstiteli egyptské kultury.

Staroegyptská Nová říše vstoupila do dějin především nesmlouvavým náporom dobytých válek, jimiž si její vládci podrobili své tradiční mimoegyptské državy, Nubii a přilehlé oblasti Asie. V tomto směru se jako vítěz a triumfátor zapsal do dějin zejména Thutmóse III. (1479-1425), který Egyptu zjednal úctu a vážnost především u jeho asijských sousedů. V bitvě u Megidda (1468) porazil koalici syrských knížat a v onom čase dokonce dosáhly egyptské jednotky břehů řeky Eufratu.

Velkou proslulost si získal faraon Amenhotep IV., který se sám přejmenoval na Achnatona (1353-1335), svou náboženskou reformou. Odstěhoval se dokonce z tradicí posvěceného Vésedu asi 300 km na sever odtud si založil nové hlavní město Achetaton, známé dnes jako archeologická lokalita el-Amarna. Achnatona nahlíželi moderní autoři jako průkopníka monotheismu a sociálního reformátora. Podle posledních badatelských výsledků nebyl ani tím, ani oním. Na počátku své vlády ještě uznával staré bohy, pak se však vystoupil s učením novým a na egyptské poměry nezvykle radikálním. Prohlásil totiž všechny existující bohy jen za podoby jediného skutečně existujícího božstva, které spatřoval ve slunečním kotouči a jehož pojmenoval Atonem. Vzhledem k tomu, že starší bohové byli pouze Atonovými vnějšími projevy, argumentovali tvůrci Achnatonovy ideologie – mezi nimiž se prý znamenitě uplatnila jeho choť, proslulá kráska Nefertiiti – tím, že jelikož faraon je jediný, kdo zná Atona a ví, jak se k němu přiblížit a jak mu projevít úctu, nemá pražádný smysl klanět se tradičním božstvům. Jediný, kdo dokáže lidem zjednat přístup k božské přízni, je právě Achnaton, který se takto obsadil do role jediného zprostředkovatele styku mezi lidmi a bohy, a tudíž vlastně do role božstva samého. Po Achnatonově smrti opustili jeho úředníci i služební personál ještě nedokončené hlavní město a navrátili se ke starým božstvům do Vésedu. Oficiálně vyhlásil návrat k víře otců Achnatonův nástupce Tutanchamón.

K nejvyšší moci, lesku a slávě se Egypt Nové říše povznesl za vlády asi nejproslulejšího z egyptských faraonů Ramessa II. Velikého (1290-1224). Egyptské zbraně podrobily tomuto vládcovi jak širé kraje Nubie, kde Ramesse nechal zřídit dodnes navštěvované chrámy v Abú Simbelu, tak i příhraničí asijské. S novým a nebezpečným nepřítelem, anatolskou říší chetitskou, vybojoval bitvu u Kadeše v dnešní Sýrii, v níž si obě strany přirýkly vítězství. Časem arci Egypt i Chetitě uzavřeli mír. Do doby Ramessa Velikého umísťují někteří badatelé život historické postavy, která se stala biblickým Mojžíšem.

Vzestup Egypta za Ramessa předznamenal jeho brzký pád. Už Ramessovi nástupci museli usilovně a úporně bojovat s dobře organizovanými a vyzbrojenými jednotkami útočníků, kteří napadli jeho asijské hranice na moři i na souši a které známe pod jménem Mořské národy. Egypt se jim sice ubránil, jeho vládci však přitom museli vyvinout takové úsilí, že se v 11. století egyptská ústřední vláda znovu zhroutila.

Do prvního předkřesťanského tisíciletí tak Egypt vstoupil už nikoli jako hegemón a svrchovaná mocnost východního Středomoří, ale jako jeden z řady hráčů na tamní politické scéně. Na počátku **Třetího mezidobí (1070 – 712)** mu panovali faraonové z krve libyjské a vésetští velekněží boha Amóna, kteří se chopili politické moci v Horním Egyptě. Od roku 712 pak otevřela epochu **Pozdní doby (712 – 332)** vláda panovníků tmavé pleti nubijského původu. Jim vzali Egypt v letech 671 – 657 Asyřané, kteří zemi na Nilu sice ovládli, nedokázali ji však natrvalo udržet. Poté, co se vláda věcí egyptských vrátila do rukou domácí dynastie sajské, však zemi ozbrojeným výbojem roku 525 opanovaly jednotky achaimenovských vládců Íránu, a jakkoli se Egyptané z jejich moci nakrátko osvobodili (404 – 343), upadli poté přece pod jejich panství. S achaimenovskou říší pak vládu nad Egyptem převzal po roce 332 Alexandr Makedonský.

Položme si však otázku, jak si staří Egyptané počínali, když jejich stát přestával fungovat; v krizových dobách se totiž nejlépe poznají myšlenky, na nichž ten který stát stojí. Vyslechněme tedy slova mudrce Ipeva Vzneseného, který někdo kolem roku 2130 př. n. l. takto oslovil svého panovníka či některé ze svých božstev (nebo oba), přičemž do češtiny přetlumočil jeho řeč Břetislav Vachala:

„Vskutku, kanceláře jsou otevřeny a jejich seznamy ztraceny! Otroci se stali majiteli otroků. (řádky 6-7)...

Vskutku, zákony jsou ze soudní síně vyhozeny ven! A opravdu je lidé pošlapávají na veřejných místech a ubožáci je ničí na ulicích!... (ř. 12-14)

Vskutku, děti velmožů jsou vyhnány do ulic! Když znalec říká ano, hlupák říká ne, a tomu, kdo o tom neví vůbec nic, to připadá zábavné. ... (ř. 19-21)

Pohledte, oheň vysoko vzplál a jeho zář vyšlehne proti nepřátelům země!

Pohledte, dějí se věci, ke kterým dávno nedošlo! Král byl sesazen ubožáky! ... (ř. 25-28)

Hledte, ten, který neměl žádný majetek, je (nyní) majitelem bohatství a velmož ho ještě chválí!

Hledte, místní chudáci se stali bohatými, zatímco (někdejší) boháči nemají nic.

Hledte, (sloužící) se stali majiteli služících a ten, který byl poslem, (nyní sám) posílá jiného!

Hledte, ten, který neměl žádný bochník, je (nyní) majitelem stodoly a jeho skladiště oplývá majetkem jiného!... (ř. 76-84)

Hledte, ta, která neměla žádnou skříňku, je (nyní) majitelkou truhly, a ta, která si musela prohlížet tvář na vodní hladině, je (nyní) majitelkou zrcadla!... (ř. 88-90)

Hledte, muže vraždí před jeho bratrem, zatímco tento pouze říká: 'Zhyň', aby zachránil sám sebe! ... (ř. 127-128)

Hledte, žádní řemeslníci nepracují, neboť je nepřátelé země zubožili! ... (ř. 140-141)

Zničený je... Je to prostý člověk, který musí být ostražitý: teprve když se rozední, nemusí se děsit. Lidé utíkají kvůli... Zhotovují stany jako obyvatelé pouště. ... (ř. 150-153)

Hledte, proč se vůbec (bůh) snaží stvořit (lidi), když se pak nedává přednost strachujícím se před násilníkem; měl by vyvolat ochlazení

po vedru! Lidé říkají: 'Je pastýřem lidstva a není špatnosti v jeho srdci'. ... (ř. 184-187)

Ten, který by měl zlé skutky napravovat, je páchá. Není žádného vůdce v dané chvíli. Kde je dnes? Spí snad? Hleďte, nelze spatřit jeho sílu!... (ř. 197-199)

Autorita, vědění a pravda jsou pryč společně s tebou! Zmatek je to, co jsi zavedl v zemi, a tím burácení a bouři!... (ř. 212-214)

Znamená to, že jsi jednal tak, že k tomuto mohlo vůbec dojít a že jsi tedy pronášel lži! Země je býlím, lidé jsou vyhlazeni a člověk už nemůže být označen „ten, který žije“. ... (ř. 220-224)

Všechny tyto roky jsou občanskou válkou. Člověka zabíjejí na střeše jeho domu, zatímco on hlídá jeho okolí. Když je udatný, zachrání se a zůstane naživu. ... (ř. 225-227)

Je opravdu dobré, když ruce lidí staví pyramidy, když se hloubí rybníky a bohům se vysazují stromořadí!

Je opravdu dobré, když jsou lidé opilí! Pijí a jejich srdce jsou šťastná.

Je opravdu dobré, když (se ozývá) z úst jásot a když místní velmoži jsou svědky jásotu ve svých domech! Přitom jsou oděni do roucha, dobře očištěni i zaopatřeni.

Je opravdu dobré, když jsou lůžka připravena a podhlavničky velmožů zajištěny! Potřebu každého člověka uspokojí lehátko ve stínu. Dveře jsou (však nyní) zavřeny za tím, jenž (kdysi) spal v keřích!

Je opravdu dobré, když je jemné plátno rozprostřeno v prvním dni roku... na břehu, když je jemné plátno rozprostřeno a roucha (jsou rozložena) na zemi. ... (ř. 240-254)

Každý bojuje za svou sestru a chrání sám sebe. Jsou to Núbijci? Pak se tedy budeme chránit! Bude postaveno mnoho válečníků, kteří odrazí lučištníky [totiž cizí vetřelce, bv]. Jsou to Libyjci? Potom budeme rovněž jednat! ... (ř. 255-259)

Co řekl Ipuver, když odpovídal Veličenstvu, Pánu všehomíra:

'Vpravdě se vyhýbáš promluvit k celému stádu, takže oni ani nevědí, že pravda je příjemná srdci! Učinil jsi jen to, co bylo dobré pro jejich srdce, a tak jsi udržel lidi při životě; (nyní) si však zakrývají obličej ze strachu před zítřkem.'

Tak stárne muž, než zemře, zatímco jeho syn je mladíkem bez porozumění. Začíná...neotvírá ústa, aby s vámi mluvil, avšak vy ho ženete do záhuby...pláč...(ř. 267-276)."

Doporučená literatura

1. Roy Willis (ed.): *Mytologie světa – ilustrovaný průvodce*. Praha: Nakladatelství Slovart 1997.
2. Petr Charvát: *Zrození státu – Prvotní civilizace Starého světa*, Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2011.
3. Petr Charvát: *Bouřlivá plavba dějinami: vzestupy a propady starověkých a raně středověkých říší*, in Miroslav Bárta, Martin Kovář a kol., *Civilizace a dějiny – Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha: Academia 2013, ISBN 978-80-200-2301-8, 191-230.
4. Ladislav Bareš, Rudolf Veselý, Eduard Gombár: *Dějiny Egypta*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2009.
5. Jiří Prosecký a kolektiv: *Encyklopedie starověkého Předního Východu*. Praha: LIBRI 1999.
6. Eduard Gombár, Lukáš Pecha: *Dějiny Iráku*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2013.
7. Jaroslav Strnad, Jan Filipický, Jaroslav Holman, Stanislava Vavroušková: *Dějiny Indie*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2008.
8. Walter Böttger: *Kultura ve staré Číně*. Praha: Panorama 1984.
9. John Baines, Jaromír Málek: *Svět starého Egypta (Kulturní atlas)*. Praha: Knižní klub 1996.
10. Michael Roaf: *Svět Mezopotámie a starověkého Předního Východu*. Praha: Knižní klub 1998.
11. Gordon Johnson: *Kulturní atlas Indie*. Praha: Knižní klub 1998.
12. Mark Elvin, Caroline Blunden: *Svět Číny - kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.
13. Michael Coe, D. Dean, R. Snow, E. P. Benson: *Svět předkolumbovské Ameriky: kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.